

NOWE OKREŚLENIA OSÓB Z ZESPOŁEM ASPERGERA A FUNKCJA PRAGMATYCZNA WYPOWIEDZI ŚRODOWISKA OSÓB Z ZESPOŁEM ASPERGERA. NA PRZYKŁADZIE JEDNOSTEK LEKSYKALNYCH *ASPI* I *ASPERGEROWIEC*

Agnieszka Matkowska

Instytut Filologii Polskiej, Wydział Filologiczny
Uniwersytet Wrocławski, pl. Uniwersytecki 1, 50-137 Wrocław
E-mail: agnieszka.matkowska@uwr.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6546-5472>

ABSTRAKT

Wprowadzenie. Użycie nowych jednostek leksykalnych *aspi* i *aspergerowiec* służy wyrażeniu intencji przełamania negatywnego stereotypu osób z zespołem Aspergera. Wspomniane wyrazy pojawiają się w kontekstach postulujących zrównanie szans osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz przedstawienie tych osób w neutralnym świetle.

Cel. Celem artykułu jest omówienie funkcji pragmatycznej wypowiedzi zawierających leksemy *aspi* i *aspergerowiec* oraz uwidocznienie roli tych neologizmów.

Materiały i metody. Materiał badawczy to teksty internetowe, których zasób został zbudowany na podstawie korpusu monitorującego MoncoPL oraz uzupełniony o analizę zawartości stron z wyszukiwarki Google oraz Google Grafika. Przeanalizowano zarówno znaczenie jak i kolokacje leksemów *aspi* i *aspergerowiec*. Do usystematyzowania definicji badanych słów posłużyły internetowe słowniki języka polskiego. Analiza funkcji pragmatycznej wypowiedzi została przeprowadzona w oparciu o typologię aktów pragmatycznych Zbigniewa Nęckiego i Aleksiego Awdiejewa.

Wnioski. Spostrzenia zawarte w artykule mogą posłużyć za inspirację do badań nad zależnością pomiędzy motywacją tworzenia wyrazów związanych znaczeniowo z określeniem niepełnosprawności a celem i intencją nadawców, którzy ich używają.

Słowa kluczowe: zespół Aspergera, *aspi*, *aspergerowiec*, funkcja pragmatyczna

New terms for people with Asperger's syndrome and their pragmatic function within the community of people with Asperger's syndrome. Based on the example of the lexical units *aspi* and *aspergerowiec*

ABSTRACT

Introduction. Using new lexical units such as *aspi* or *aspergerowiec* helps to express the intention of breaking negative stereotypes associated with people with Asperger syndrome. The aforementioned terms appear in contexts both postulating equal chances for intellectually impaired people and presenting these people in a neutral light.

Objective. The aim of the article is to discuss the pragmatic function of statements containing the lexemes *aspi* and *aspergerowiec*, and to highlight the role of these neologisms.

Materials and methods. The research materials consisted of web-based texts, which were built based on monitoring corpus MoncoPL, and supplemented with an analysis of content from Google search and Google Graphics. Both the meaning and collocations of the lexemes *aspi* and *aspergerowiec* were analyzed. Online dictionaries of the Polish language were used to systematize the definitions of the researched words. An analysis of the pragmatic function was conducted on the basis of the typology of pragmatic acts by Zbigniew Nęcki and Aleksy Awdiejew.

Results. The observations presented in this article may serve as inspiration for researches on the relationship between the motivation of creating words associated by meaning with defining disability and the purpose and intention of those using them.

Keywords: Asperger syndrome, *aspi*, *aspergerowiec*, pragmatic function

WPROWADZENIE

Przedmiotem artykułu jest analiza nowych jednostek leksykalnych *aspi* i *aspergerowiec*, którymi posługuje się środowisko osób z zespołem Aspergera (ZA). W wypowiedziach zawierających badane leksemy można zauważyć dążność do zmiany społecznych przekonań na temat zespołu Aspergera. Intencją mówiących jest przełamanie negatywnego stereotypu osób z ZA w celu zrównania ich szans w obszarze edukacyjnym, zawodowym i tym dotyczącym współżycia społecznego.

W tego typu dążeniach wyraża się funkcja pragmatyczna. Dodatkowo:

Akty komunikacyjne, których podstawowym celem jest kształtowanie zachowania partnera (czasem też swego zachowania) nazywamy aktami pragmatycznymi. Zawierają one wyraźny ładunek illokucyjny – wypowiadając je nadawca ujawnia swoje intencje i przekonuje do swych racji, by skłonić odbiorcę do określonego działania lub zaprzestania działań niechcianych. (Nęcki, 1996, s. 111)

Odbiorcami analizowanych wypowiedzi są internauci – rozpatrywane leksemy pojawiają się w przestrzeni internetowej, w tekstach o charakterze oficjalnym (w artykułach medycznych), publicystycznym oraz potocznym (mam tu na myśli swobodne wypowiedzi w komentarzach i na forach) lub publicystycznym.

Analizując funkcję pragmatyczną wypowiedzi środowiska osób z ZA, opieram się na typologii aktów pragmatycznych Nęckiego i Aleksiego Awdiejewa (Nęcki, 1996, s. 111), którzy zakładają, że „wspólnota kulturowa nadawcy i odbiorcy

wpływa na istnienie podzielanego zespołu przekonań na temat rzeczywistości (...), (gdzie) podstawowym warunkiem porozumienia językowego jest wspólnota doświadczeń pozajęzykowych” – nowe leksemy pojawiające się w analizowanych wypowiedziach, są właściwe środowisku, które łączy świadomość negatywnego stereotypu osób z ZA. To przekonania opierają się na doświadczeniach wynikających z bliskich kontaktów z osobami z ZA, oraz interakcji z osobami, które z ZA nie miały do czynienia oraz wynikające z niesprawiedliwości społecznej, przejawiającej się w braku odpowiedniego wsparcia instytucjonalnego.

Inspiracją do badania było zaobserwowanie nowych wyrazów, pojawiających się w kontekście nazywania niepełnosprawności, dlatego część pracy została poświęcona analizie jednostek leksykalnych *aspi* i *aspergerowiec*. Wyniki analizy zostały przedstawione drugiej części pracy, w której rozpatrywane są wypowiedzi zawierające te słowa pod kątem pragmatyki. Taki ogląd umożliwia sformułowanie refleksji na temat zależności między motywacją użycia nowego wyrazu i kontekstem oraz celem wypowiedzi, w której wyraz ten się pojawia.

NOWE WYRAZY *ASPI* I *ASPERGEROWIEC*

Leksemy *aspi* i *aspergerowiec* to nowe określenia osób z ZA pojawiające się w Internecie. W pracy zapisuję je posługując się neutralną postacią ortograficzną, ze względu na rozbieżności istniejące w zapisie form w analizowanych materiałach. Analiza dotyczy tekstów internetowych zebranych z korpusów i wyszukiwarki Google. Interesują mnie przede wszystkim nadawca i kontekst wypowiedzi, który jest istotny dla odczytania funkcji pragmatycznej. Korpus dostarcza danych, które umożliwiają takie odczytanie:

Zadaniem językoznawcy nie jest ingerencja w materiał badawczy, lecz analiza rzeczywistych oryginalnych tekstów oraz wyciąganie wniosków na podstawie powtarzających się zdarzeń językowych. Korpus stanowi zatem jednostkę reprezentatywną, co oznacza, że analiza materiału językowego zawartego w korpusie prowadzi do ogólnych stwierdzeń na temat funkcjonowania języka w danej społeczności, często także w określonym czasie. (Piątkowski, 2018, s. 133)

Dzięki takiemu badaniu możliwe jest określenie aktualności użycia rozpatrywanych jednostek leksykalnych, określenie ich modeli kontekstowych i semantycznych oraz ich zasadniczego znaczenia, powstałego na gruncie języka potocznego.

W związku z tym, że lemmy *aspi* i *aspergerowiec* pojawiły się w języku polskim stosunkowo niedawno, za podstawowe źródło tekstów przyjmuję MoncoPL (wyszukiwarki korpusowe NKJP (Narodowy Korpus Języka Polskiego) zawierają materiały publikowane do 2012 roku).

Ogromną większość tekstów wchodzących w skład (tego) korpusu stanowią artykuły publikowane w internetowych serwisach informacyjnych. Ponieważ za ekstrakcję danych tekstowych ze stron WWW odpowiada generyczny algorytm, część artykułów jest indeksowana wraz z sekcjami komentarzy, co uwidacznia się w niektórych wynikach. (Pęzik, 2020, 135)

Jak wynika z zebranego materiału, teksty zawierające wyrazy *aspi* i *aspergerowiec*, kierowane są zarówno do osób ze środowiska osób z ZA jak i do odbiorców spoza niego. Istotnym źródłem są komentarze internetowe, stanowią bowiem bazę do badania leksemów w obrębie socjolektu środowiska.

Należy jednak uwzględnić też niedoskonałość MoncoPL jaką jest pomijanie treści objętych prawami autorskimi oraz niedostępność strony. Dlatego, dla rozbudowania zasobu materiału, korzystam z wyszukiwarki Google. Wpisując hasła: *aspi* i *aspergerowiec*, wybieram pierwsze 40 stron internetowych dla każdego wyszukania, które włączam w zasoby korpusu. Materiał został też uzupełniony o narzędzie wyszukiwania w Google Grafika, za pośrednictwem którego zbadałam pierwsze 54 obrazy odwołujące się do wyszukiwanych haseł.

ASPI I *ASPERGEROWIEC* W TEKSTACH KORPUSU I WYSZUKIWARKI GOOGLE

Nowe określenia osób z ZA nie są jeszcze rejestrowane przez tradycyjne słowniki i przez większość słowników internetowych. Po wpisaniu hasła *aspi* na stronie www.sjp.pl (Słownik języka polskiego online, n.d.) wyświetla się komentarz użytkownika strony: „*aspi* to środowiskowe określenie osoby z zespołem Aspergera” (Słownik języka polskiego online, n.d.). W tym samym źródle można znaleźć definicję leksemu *aspergerowiec*: „*aspergerowiec* to osoba cierpiąca na zespół Aspergera” (Słownik języka polskiego online, 2021). Rozbudowana definicja tej jednostki leksykalnej, znajduje się na stronie Obserwatorium językowego Nowe Wyrazy: „*aspergerowiec* to potoczne określenie osoby mającej zespół Aspergera. W środowisku ludzi, którym ta problematyka jest bliska, mówi się też na nią *as*” (Pilawski, 2018). Na podstawie takiego objaśnienia można przyjąć, że leksem jest właściwy socjolektowi środowiska osób niepełnosprawnych.

Zespół Aspergera to

całościowe zaburzenie rozwoju, mieszczące się w spektrum autyzmu, opisane po raz pierwszy przez Hansa Aspergera w 1944 roku. Asperger's Syndrome został użyty w 1981 roku w publikacji Lorny Wing. Zwróciła ona uwagę na to, iż u niektórych dzieci z objawami autyzmu we wczesnym dzieciństwie była dobrze rozwinięta mowa i procesy poznawcze, a zaburzony rozwój motoryczny i społeczny. Stwierdziła ona, że są to zaburzenia opisane wcześniej przez Aspergera. (Dykciak, 1998, s. 24)

Zgodnie z tą definicją zespół Aspergera to jednostka chorobowa, dlatego osoby, które wcześniej nie miały styczności z osobą z ZA, mogą traktować ją przez pryzmat osoby chorej psychicznie, niezdolnej do życia na równi z osobami zdrowymi. W tym kontekście pojawienie się nowych form nazywających osoby z ZA wydaje się znamienne.

Struktura słów *Aspi* i *aspergerowiec* wskazuje na proces derywacji. Wyraz *aspi* to wynik derywacji wstecznej, powstały poprzez wykluczenie drugiego członu nazwiska Hansa Aspergera oraz dołączenie cząstki *-i*, natomiast *aspergerowiec* to wyraz powstały poprzez dołączenie sufiksu *-owiec* do podstawy słowotwórczej wyrazu, co świadczy o działaniu derywacji dodatniej. Te procesy odpowiadają właściwościom derywacji modyfikacyjnej, opisanej przez Tomasza Piekota (2008)

w książce poświęconej socjolektom. „Derywację modyfikacyjną należy łączyć z procesem językowego wartościowania rzeczywistości, w którym wykorzystuje się mechanizmy słowotwórcze. To właśnie chęć wprowadzenia znaczeń emocjonalnych doprowadza do powstania dość rozbudowanej grupy derywatów modyfikacyjnych (...)” (s. 112). Wśród derywatów modyfikacyjnych wskazanych przez Piekotę pojawiają się m.in. derywaty *-i* oraz *-owiec*. Na tej podstawie można wskazać motywację zmiany konstrukcji wyrazu: dochodzi do przeniesienia znaczenia skupiającego się na jednostce chorobowej, stygmatyzującej nazywany podmiot, na nadanie podmiotowi pewnych cech, które odróżniają go od innych, ale nie wpływają negatywnie na społeczny odbiór.

Przyjęte założenie potwierdzają wyniki analizy tekstów korpusowych, pod kątem kolokacji obu wyrazów:

Zbiór kolokacji ilustrujących użycie danego wyrazu w doskonały sposób odsłania i przywołuje całą ramę semantyczną (w rozumieniu Charles’a Fillmore’a) bądź cały skrypt semantyczny związany z danym wyrazem jako elementem słownika. Szczególnie ważne w zarysowanej ramie semantycznej wyrazu wydają się te elementy, które są kulturowo specyficzne, a których opis nie mieści się np. ani w definicji ani w cytatach. (Przybylska, 2020, s. 49)

By znaleźć kolokacje odpowiadające lemmom *aspi* i *aspergerowiec* skorzystałam z narzędzia wyszukiwarki korpusowej MoncoPL, które automatycznie generuje najczęściej pojawiające się sąsiadujące wyrazy. Wyniki pokazuje Rysunek 1:

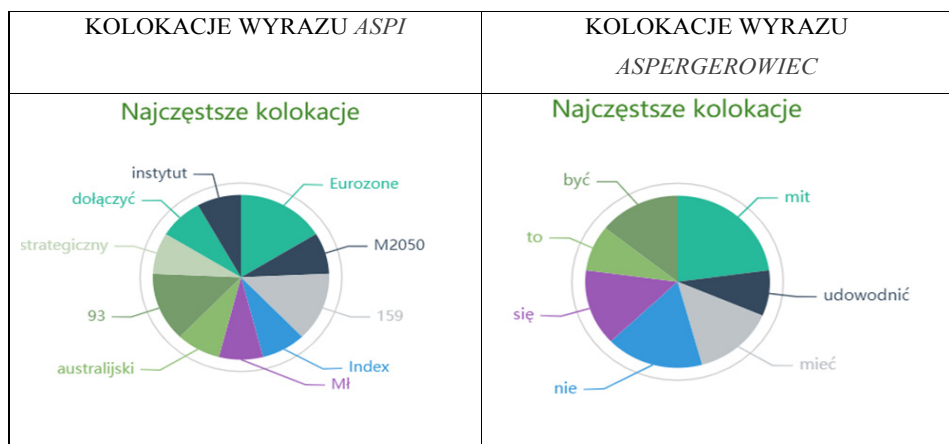


Tabela: Opracowanie własne

Rysunek 1

Kolokacje wyrazów *aspi* i *aspergerowiec*

Źródło: opracowanie własne.

Nowemu leksemowi *aspi* odpowiada homonimiczny substytut nazwy programu komputerowego. Opierając się na narzędziu MoncoPL, przeznaczonym do

sporządzania statystyk użycia i kolokacji, automat pokazuje wszystkie jednostki, nie tylko te pożądane. Dlatego wyniki wskazują na powiązania z nazwą systemu informatycznego. Analiza wyrazu *aspi* wymagała manualnego przeglądu treści, opierającego się na wykluczaniu kontekstów niezwiązanych z *ZA*. W ten sposób wyodrębniłam 10 kontekstów odnoszących się do przedmiotu badań. Połowa z nich to nazwy stowarzyszeń wspierających rodziny wychowujące dzieci z *ZA*. Piąty to tytuł artykułu prasowego „Są *ASPI* i lubią to”, w którym zaznaczona zostaje podmiotowość osoby z *ZA*. Pozostałe pięć wyników to wypowiedzi pochodzące ze środowiska osób z *ZA*.

Z drugiego wykresu wynika, że najczęstsze kolokacje wyrazu *aspergerowiec* to słowa: *mit*, *być*, *mieć*, *udowodnić*. Pierwsza i ostatnia z nich potwierdzają przyjęte we wstępie pracy założenie, że intencją mówiącego jest chęć przełamania negatywnego stereotypu osób z *ZA*. Pozostałe dwie wskazują na osobę, która „jest” *aspergerowcem* oraz „ma” zespół *Aspergera*.

Z analizowanych tekstów korpusu wynika, że *aspi* jest rzadziej używanym leksemem niż wyraz *aspergerowiec* (proporcje użycia to 23% i 77%). Mogą o tym świadczyć względy strukturalne wyrazów: *aspi* nie kojarzy się jednoznacznie z zespołem *Aspergera*, poprzez istotnie zredukowaną strukturę słowa. Jego znaczenie trudniej zidentyfikować, niż znaczenie wyrazu *aspergerowiec*, który zachowuje w swojej strukturze całą formę nazwy zaburzenia.

Połowa wyników dotyczących użycia *aspi* nakierowuje na nazewnictwo instytucjonalne, druga połowa to wypowiedzi odnoszące się do stereotypowego postrzegania osób z *ZA*. Obecność stereotypu i próba jego przełamania widoczna jest też w kontekstach dotyczących wyrazu *aspergerowiec*.

Ze względu na ograniczony zasób materiału z korpusu, zdecydowałam się na analizę zawartości stron z wyszukiwarki Google oraz Google Grafika, wyszukując je poprzez wpisanie haseł *aspi* i *aspergerowiec*. Połowa wyników dotyczących leksemu *aspi*, odnosi się do nazw poradni i stowarzyszeń, zajmujących się osobami z *ZA*. Pozostałe wyniki to teksty dotyczące tematyki społeczno-obyczajowej, kulturalnej, rodzinnej. Teksty zawierające wyraz *aspergerowiec* odnoszą się do tematyki medycznej, społeczno-obyczajowej i kulturowej. Treść dotyczy funkcjonowania osób z *ZA* oraz problemów wynikających z braku zrozumienia przez ludzi nieposiadających wiedzy na temat zespołu *Aspergera*. To w przeważającej części artykuły prasowe, ale też blogi i strony na facebooku. Wynika z nich, że słowo *aspergerowiec* używane jest jako potoczne określenie osoby z *ZA*.

Warto też zwrócić uwagę na kontekst interpretacji motywów graficznych, do których rozpatrywane leksemy odsyłają. Poniższy rysunek (Rysunek 2) przedstawia zestawienie losowych ilustracji z puli 54 przeze mnie analizowanych obrazów. Znajdują się tam zarówno symbole odsyłające do zespołu *Aspergera*, jak i zbieżne ze względu na homonimie nazw obrazy:



Rysunek 2

Zestawienie losowych ilustracji z puli 54 analizowanych obrazów

Źródło: opracowanie własne.

Na załączonych screenach można zauważyć, że leksem aspi pojawia się w postaci obrazów przedstawiających zapis wyrazu w formie graficznej. Przeważająca część ilustracji to loga instytucji zachowane w chłodnych, stonowanych barwach – dominuje oszczędność środków. Można wywnioskować, że mają one pełnić funkcję czysto informacyjną. Drugie zestawienie, dotyczące hasła *aspergerowiec*, przedstawia postacie i jest zdominowane przez symbole oraz metafory: drzewo, kostki do gry, psa, Einsteina (który kojarzy się z geniuszem) czy dość trafną ilustrację brakującego w głowie elementu puzzli. Na podstawie analizowanych materiałów internetowych można zauważyć dążność do przełamania stereotypu człowieka z ZA poprzez podkreślanie jego podobieństwa z osobami bez tego zaburzenia. Jednocześnie widać dążenie do wskazywania jego wyjątkowych cech, jakimi są przykładowo wybitne zdolności. Brakujący element puzzli może symbolizować, niezauważalność różnicy, której uzupełnienie wiele nie kosztuje.

Ze zgromadzonych materiałów wynika, że nowe słowa aspi i aspergerowiec pojawiają się w sferze dotyczącej funkcjonowania osób z ZA. Ich znaczenie objawia się w kontekście utrwalonego społecznie postrzegania osoby z ZA jako osoby chorej, która ze względu na swoje bariery zdrowotne, jest społecznie wykluczona. W analizowanych tekstach uwidacznia się motywacja do zmiany tej perspektywy, co można zaobserwować na podstawie sposobu formułowania wypowiedzi przez nadawców.

FUNKCJA PRAGMATYCZNA WYPowiedzi ZAWIERAJĄCYCH NOWE JEDNOSTKI LEKSYKALNE ASPI I ASPERGEROWIEC

Zebrany materiał badawczy trudno ujednoczyć pod względem gatunkowym. To teksty internetowe, które przybierają różne formy. Źródłem analizowanych wypowiedzi są artykuły w prasie publicystycznej, artykuły medyczne, komentarze na forach, notki prasowe w serwisach informacyjnych lub blogi. Pomimo tego zróżnicowania, należałoby się posłużyć schematem, który pozwoli usystematyzować zebrany zasób tekstów. Jego uporządkowanie opieram na modelu organizacji tekstu w ujęciu Marii Wojtak (2014):

Gatunki wypowiedzi traktuję jako modele organizacji tekstu, czyli byty abstrakcyjne zorganizowane wewnętrznie we wzorcach obejmujących cztery płaszczyzny: a) strukturę (granice tekstów, ich segmentację i relacje między segmentami); b) aspekt poznawczy (tematykę i sposób jej prezentacji, perspektywę, punkt(y) widzenia, askjologię) c) pragmatykę (obraz nadawcy i odbiorcy wpisany w tekst, relacje nadawczo-odbiorcze, potencjał illokucyjny, czyli zbiór intencji oraz sposób ich uporządkowania); d) stylistykę (zbiór cech ekstralingwistycznych determinowanych strukturą, dookreślonych poznawczo i pragmatycznie oraz odpowiadający im zbiór środków stylistycznych (...)). (s. 63-64)

Punktem wspólnym analizowanych wypowiedzi jest nadawca, czyli środowisko osób z ZA oraz nowe leksemy, używane przez to środowisko. Wypowiedzi pojawiają się zwykle w formie oznajmień, które ze względu na oszczędny zasób środków trudno poddać analizie strukturalnej czy wskazaniu jednoznacznego wzorca strukturalnego. Konteksty, w których zaistniały te oznajmienia, również nie pozwalają na stworzenie jednej kategorii strukturalnej, przez brak możliwości wskazania wzorca gatunkowego.

Sformułowania zawierające leksemy aspi i aspergerowiec pojawiają się w tekstach ukierunkowanych na objaśnienie na czym polega zespół Aspergera jak również w tych, które opierają się na przesłankach, że panujące przekonania dotyczące tego zaburzenia są fałszywe. Wypowiedzi pojawiają się w różnych perspektywach nadawczych: medycznej, w której nadawcą jest lekarz, kierujący się przesłankami opartymi na badaniach zespołu Aspergera; psychologicznej, prezentowanej nie tylko przez wykwalifikowanych terapeutów, ale i autorów artykułów publicystycznych, którzy koncentrują się na funkcji przełamania stereotypu; społecznej, której funkcją jest pokazanie osób z ZA w codziennym życiu oraz niesprawiedliwych barier, z które te osoby napotykają. O ile można zauważyć podobieństwa w określaniu czynników zespołu Aspergera i intencji, która ma na celu pozytywne wartościowanie osób z ZA, o tyle sposób wyrażania sądów na ich temat, zależy od profilu nadawcy. Określenie funkcji pragmatycznej wypowiedzi zawierających nowe jednostki leksykalne aspi i aspergerowiec wymaga klasyfikacji wskazanych profili wypowiedzi.

PROFIL MEDYCZNY

Nadawcą wypowiedzi w perspektywie medycznej jest lekarz. Świadczy o tym kontekst komunikatu: zgodnie z presupozycją zdania: *Jednym z moich pacjentów był aspergerowiec*, autor wypowiedzi wykonuje zawód medyczny. Dla interpretatora komunikatu nadawca jest autorytetem w poruszanej sferze: w związku z tym, że zespół Aspergera to jednostka chorobowa, odbiorca ma do czynienia ze specjalistą, osobą wiarygodną pod względem wypowiadanych treści, bo opiera je na faktach naukowych. Informacji na temat profilu nadawcy, dostarcza też nazwa strony, zawierająca w adresie wyraz *zdrowie* (np. *abczdrowie.pl*, *zdrowie.pap.pl* i in.).

Adresatem treści jest osoba szukająca informacji na temat ZA, w celu uzyskania opinii o charakterze naukowym. Komunikaty zawierające leksemy aspi i *aspergowiec* ujmowane są w formę pytań: *Czego nie rozumie aspergerowiec?*; *Czy*

stopień niepełnosprawności otrzymuje każdy aspergerowiec? Czego nie rozumie aspi? oraz konstatacji *Niektórzy aspergerowcy mają fenomenalną pamięć; Aspergerowcy mają mózgi szybkie jak komputery; Aspi to osoba, która cierpi na zespół Aspergera; Popularny „Aspi” jest stosunkowo młodą jednostką chorobową; „Mój mąż ma zespół Aspergera”*.

Wśród pytań pojawiają się wypowiedzi objaśniające, klasyfikację zespołu Aspergera jako formy zaburzenia oraz medyczne interpretacje, z których wynika, że osobie z ZA nie można zarzucić braku refleksji. Na tej podstawie można stwierdzić, że są to komunikaty wyrażane w formie Rady. „W wypadku Rady (należy tu też pouczenie, instrukcja) osoba nadawcy przyjmuje pozycję eksperta, znawcy o wyższych kompetencjach merytorycznych niż osoba, której się rady udziela” (Nęcki, 1996, s. 122).

Z tekstów zawierających analizowane komunikaty wynika, że istnieje potrzeba stworzenia spójnej definicji naukowej odnoszącej się do charakterystyki zaburzeń osób z ZA. Intencją nadawcy jest przekazanie informacji na temat uniwersalnych cech zaburzenia w oparciu o fakty naukowe oraz uzasadnienie błędności funkcjonujących powszechnie nieprawdziwych stwierdzeń, w celu usystematyzowania wiedzy odbiorcy na temat zespołu Aspergera. Na tej podstawie można odwołać się do założeń Awdiejewa i Nęckiego, którzy za cel komunikowania, przyjmują „budowanie podstawy przyszłych ewentualnych wspólnych działań, tj. uzgodnienie wizji świata z uzgodnieniem systemu wartościowania, ewaluacji świata i jego elementów” (Nęcki, 1996, s. 126). W kontekście takiej interpretacji można przyjąć, że wypowiedzi zawierające nowe leksemy nazywające osoby z ZA w tekstach o profilu medycznym, mają charakter „operacji informacyjnych, które można nazwać tworzeniem wspólnego pola wiedzy” (Nęcki, 1996, s. 127). Używane przez nadawcę nowe jednostki leksykalne, pełnią w tej operacji rolę identyfikującą – aspi i aspergerowiec to wyrazy używane przez wspólnotę osób z ZA, której członkowie dysponują podstawową wiedzą na temat zespołu Aspergera, mając jednocześnie potrzebę doprecyzowania pewnych kwestii: pierwsza z nich to potrzeba zweryfikowania powszechnie funkcjonujących fałszywych informacji na temat ZA; druga wynika z potrzeby uzupełnienia wiedzy na temat zaburzenia, z którym mają do czynienia na co dzień.

PROFIL PSYCHOLOGICZNY

Cytowane w artykułach publicystycznych wypowiedzi psychologów i pedagogów, zajmujących się na co dzień terapią osób z ZA, pojawiają się w kontekście dziennikarskiej narracji, ukierunkowanej na przełamanie stereotypu. Komunikaty mają w przeważającej części formę Propozycji:

Inicjatywa jako kryterium pragmatyczne odnosi się do realizacji decyzji o podjęciu pewnej strategii oddziaływania. Decyzja ta może być niezależnym aktem ze strony nadawcy – tak jest w Propozycji – może być wywołana dostrzeżeniem potrzeby (realnej lub wyimaginowanej) uzyskania pewnych informacji czy sugestii przez odbiorcę, tworzącego sytuację preinicjującą – tak jak w akcie pragmatycznym kwalifikowanym jako Rada. (Nęcki, 1996, s. 113)

Adresatem tego typu artykułów są bliscy osób z ZA, którzy potrzebują informacji potwierdzających przekonanie, że osoby z ZA mogą funkcjonować w społeczeństwie na równi z innymi. Nadawcy wypowiedzi, których intencją jest potwierdzenie tych przekonań, operują środkami, pozwalającymi zanegować funkcjonujące mity i stereotypy. Zgodnie ze stereotypem aspergerowiec (aspi) to osoba chora, nie mogąca podjąć zatrudnienia, założyć rodziny czy utrzymać więzów przyjaźni. Takie przekonania przyczyniają się do powstania mitu aspergerowca – człowieka uwięzionego we własnym umyśle, pozbawionego refleksji, niezdolnego do relacji z innymi, dziwaka obdarzonego niezwykłymi zdolnościami. Intencją nadawcy jest przełamanie tego stereotypu i obalenie mitu, by zbudować obraz osoby obdarzonej pewnym arealem specyficznych cech, które nie kwestionują możliwości życia na równi z innymi. Celem takich wypowiedzi jest pokazanie, że społeczne wykluczanie osób z ZA jest nieuzasadnione i wynika z fałszywych przesłanek.

W wypowiedziach, których intencją jest przełamanie stereotypu osoby z ZA, można zauważyć odwoływanie się do różnych sfer życia człowieka. W oznajmieniach, w których nadawcy nawiązują do sfery emocji i wartości (*Aspergerowiec ma uczucia; Aspergerowiec jest kochany; Aspergerowiec jest dość naiwny*), uwidacznia się intencja zbudowania obrazu aspergerowca jako osoby współodczuwającej, co ma odsunąć uwagę od stereotypu, zgodnie z którym osoby z ZA nie potrafią odczuwać. Inne przykłady użycia opierają się na zaprzeczeniu: *Aspergerowiec nie jest niegrzeczny; Aspergerowiec nie jest samolubny; Aspergerowiec nie jest zamknięty w sobie*. Funkcją tego zaprzeczenia jest pokazanie powszechnych przekonań na temat osób z ZA, a jednocześnie ich podważenie, w wyniku czego u odbiorcy powstaje refleksja, że ma do czynienia ze stereotypem.

Znaczna część analizowanych wypowiedzi odnosi się do sfery relacji z innymi ludźmi lub opiera się na podkreślaniu odmienności osoby z ZA w pozytywnym sensie. W artykule zatytułowanym *9 mitów o ludziach z zespołem Aspergera (obalamy je!)* (polki.pl), nadawca wypowiedzi posługuje się pojęciem mitu. Jego intencją jest przełamanie funkcjonującego stereotypu osób z ZA, a celem pokazanie, że zespół Aspergera nie jest chorobą, która wyklucza z życia społecznego. W kontekście mitu pojawiają się takie sformułowania: *aspergerowiec nie ma uczuć; aspergerowiec nie umie czytać mowy ciała; aspergerowcy są niegrzeczni; aspergerowiec często wpada w szat; aspergerowiec jest samolubny; wszyscy aspergerowcy są do siebie podobni; aspergerowiec nie znajdzie pracy; aspergerowiec nie założy nigdy rodziny; aspergerowiec jest zamknięty w sobie*. W treści artykułu pojawia się też oznajmienie: *dorośli aspergerowcy wcale nie uważają się za chorych* – wskazanie na aspekt dojrzałości osoby z ZA, która jest zdolna do wyciągania wniosków o własnym zaburzeniu, podkreśla również przekonanie, że uważanie jej za osobę niezdolną do refleksji, jest niewłaściwe.

Podkreślanie równości i możliwości życia na równi z osobami bez ZA, można zauważyć też w wypowiedziach pochodzących z innych tekstów w internecie: *jego mózg jest taki sam jak człowieka bez zespołu Aspergera; Aspergerowiec różni się (od ciebie) tylko nieco bardziej; Mój przyjaciel Aspergerowiec; Aspergerowiec kocha; Aspergerowiec często prowadzi udane życie zawodowe; Aspergerowiec może mieć dzieci; Aspi zakłada rodzinę; Mąż aspi; Aspi radzi sobie*.

W wypowiedziach z leksemami aspi i aspergerowiec, pojawia się też kontekst wyjątkowych zdolności osób z ZA. Celem tych wypowiedzi jest pokazanie cech znamienych dla zespołu Aspergera, by podkreślić wyjątkowość osób z ZA, która nie wyklucza z życia społecznego, a może stanowić dużą wartość: *Aspergerowiec ma nadzwyczajną zdolność do rozwiązywania skomplikowanych zadań; Aspergerowiec ma fenomenalną pamięć; Aspergerowiec ma mózg szybki jak komputer.*

PROFIL SPOŁECZNY

Nadawcą wypowiedzi o profilu, który określam jako społeczny jest środowisko osób z ZA. Przyjęłam taką nazwę ze względu na zawartą w tych wypowiedziach intencję, ukierunkowaną na chęć integracji społecznej: służą one wskazaniu barier w funkcjonowaniu osób z ZA w społeczeństwie oraz dotyczą postulatu zrównania szans osób z ZA w życiu społecznym. Adresatem jest zarówno środowisko osób z ZA, jak i osoby spoza tego środowiska.

Część wypowiedzi kierowana do adresata spoza środowiska osób z ZA, wyrażana jest w formie Prośby.

Osoba mówiąca inicjuje ten typ komunikacji wtedy, gdy uważa, że odbiorca jest w stanie spełnić zgłaszaną mu prośbę. Zgłaszanie prośby niewykonalnej wywołuje spore nieporozumienia, stąd obowiązkiem inicjatora jest upewnienie się co do zasadności planowanego posunięcia, rozpoznania stanu obiektywnego i motywacji (intencji odbiorcy). (Nęcki, 1996, s. 114)

Prośby są wyrażane wprost: *Aspi potrzebuje pomocy; Aspergerowiec potrzebuje terapii*, bądź z ukrytą sugestią, poprzez wskazanie cech właściwych zespołowi Aspergera, które narażają osobę z ZA na manipulację społeczną, której należy przeciwdziałać: *Aspergerowiec może być wykorzystywany; Aspergerowiec może być ośmieszany; Aspergerowiec łatwo poddaje się manipulacji.*

Uzasadnieniem prośby jest pokazanie trudnej sytuacji osób z ZA, wynikającej z ograniczeń powstających na skutek zespołu Aspergera. Nadawca motywuje odbiorcę do wsparcia, podkreślając bezradność wobec swojego cierpienia: *Aspi cierpi na zespół Aspergera; Aspi jest inny; Umysł Aspi tego nie robi; Aspergerowiec jest jak dziecko – mówi co myśli.*

Intencją nadawcy jest pokazanie, że osoba z ZA cierpi i jest narażona na negatywne zachowania społeczne, a celem jest wywołanie u odbiorcy reakcji ukierunkowanej na pomoc. Prośby dotyczą kwestii, które odbiorca może zrealizować nie ponosząc dużych kosztów, bo koncentrują się one na oczekiwaniu zmiany kierunku myślenia na temat osób z ZA.

Część z wypowiedzi odnosi się bezpośrednio do zrównania szans osób z ZA na zasadzie przełamywania barier funkcjonalnych. Realizują się w nich takie akty pragmatyczne jak Zgoda i Odmowa. „Zgoda i Odmowa – są zachowaniami jednoznacznie reaktywnymi, odpowiedzią na poprzednie posunięcia konwersacyjne wykonane przez drugą stronę. Zgoda i Odmowa odnoszą się do aprobaty lub dezaprobaty pewnego sposobu działania, a nie do przyjęcia lub odrzucenia jakiejś wiadomości czy oceny” (Nęcki, 1996, s. 115).

Zgoda jest wyrażana w formie ukrytej sugestii, że osoby decyzyjne w państwie zgadzają się na wykluczanie osób z ZA z życia społecznego. Odmowa wyraża się bezpośrednio: *Aspi nie zgadza się ze stygmatyzowaniem autyzmu; Aspergerowiec jest na straconej pozycji do liceów; Cieszył się, że pojedzie ze swoim przyjacielem aspergerowcem* (nagłówek artykułu, w którym opisano, że chłopiec nie mógł pojechać na wycieczkę, bo opiekunowie odmówili ze względu na jego zaburzenie). Z kontekstu wypowiedzi wynika, że osoby z ZA nie mają prawa do nauki w szkole średniej i są stygmatyzowane, za powszechnym pozwoleniem.

Powyższe przykłady pochodzą z internetowych serwisów informacyjnych – Serwis TVN 24 i tok.fom. To środek, dzięki któremu nadawca może dotrzeć do osób, które na co dzień nie są zainteresowane zespołem Aspergera, nie szukają informacji na jego temat, a mają szansę wyrażenia prośby w stosunku do osób spoza środowiska. Poniżej omawiam przykłady pochodzące z blogów, komentarzy i stron poświęconych zespołowi Aspergera, czyli z pola komunikacji i aktów nadawczo-odbiorczych, zachodzących wewnątrz środowiska osób z ZA.

Funkcje, wyrażające się w tych wypowiedziach to funkcja integrująca środowisko i funkcja wspierająca – aspi i aspergerowiec jako wyrazy zrozumiałe wewnątrz środowiska. Występują one tutaj w roli kodu, który pozwala na swobodę oraz szczerość wypowiedzi i wyartykułowania wątpliwości, odnoszących się do współżycia społecznego osób z zespołem Aspergera.

Takie zdania jak: *Komputer jest dla niego (aspergerowca) wygodniejszą formą komunikacji; Aspergerowiec rezygnuje po poniesieniu porażki; Aspergerowiec nie wie, że jego słowa mogą sprawić komuś przykrość; Moje wskazówki dla aspich, ich rodzin i terapeutów; Aspergerowcy będą mogli nareszcie oglądać filmy w kinie*, artykułowane są w formie rady, i jedną osobą ze środowiska ze względu na wspólne problemy. Akt prośby wyraża się w pytaniach: *Jaki jest ten uczeń aspergerowiec?; Czy Aspi potrafi być sobą?; Jestem Aspi czy to się leczy?; Czy stopień niepełnosprawności otrzymuje każdy aspergerowiec?; - dotyczy ona udzielenia informacji na temat, które zrozumiałe są tylko dla osób, które funkcjonują w rzeczywistości pełnej barier, wynikających z następstw zespołu Aspergera.*

Funkcję wspierającą pełnią oznajmienia wypowiedziane w pierwszej osobie, nadawcami których są osoby z zespołem Aspergera: *Jestem Aspi i dobrze sobie radzę; Jestem aspi i lubię to; Powiem ci to jako aspergerowiec; Świat oczami aspergerowca; Jestem inny.* Intencją nadawcy takich sformułowań, jest pokazanie bliskim, że zespół Aspergera nie wyklucza z normalnego życia, a celem wsparcia rodziców, którzy mają wątpliwości co do przyszłości swoich niepełnosprawnych dzieci. Takie wsparcie wyraża się też w stwierdzeniach dotyczących życia rodzinnego osób z ZA: *Mój mąż ma zespół Aspergera; Życ z aspi; Zakładanie rodziny z aspi; Właśnie rozstaje się z Aspi; Życie z aspi; Kaktus na walentynki czyli miłość aspergerowca.*

PODSUMOWANIE

Powstałe na skutek derywacji leksemy aspi i aspergerowiec nawiązują semantycznie do określenia osób z zespołem Aspergera. Aspi, jako forma derywacji ujemnej, sprawdza się przede wszystkim w nazewnictwie instytucjonalnym,

choć można też wskazać jej drugą funkcję: zdrobnienia określenia osoby z ZA. Aspergerowiec jest wyrazem powstałym w wyniku działania derywacji dodatniej. Sufiks -owiec, ma charakter tożsamościowy: dzięki tak użytej formie wyrazu, zmienia się perspektywa patrzenia na osobę z zespołem Aspergera. Podstawową formę określenia *osoba z Zespołem Aspergera*, zredukowano o wskazanie na osobę i zespół zaburzeń, na skutek czego uwaga użytkownika języka przekierowywana jest ze znaczenia odsyłającego do skojarzenia z chorobą na postrzeganie takiej osoby, jako kogoś odznaczającego się pewnym zachowaniem, cechami charakteru.

Nadawcą wypowiedzi zawierających badane leksemy jest środowisko osób z ZA lub osoby spoza tego środowiska, które mogą mieć styczność z aspergerowcem, ale nie mają wiedzy na temat zespołu Aspergera, bądź posiadają wiedzę szczerą na temat tego zaburzenia. Intencją wypowiedzi jest zintegrowanie osób pozostających wewnątrz środowiska i zapewnienie im wsparcia, ale też odrzucenie fałszywego stereotypu osoby z ZA, jako osoby społecznie niezaradnej. Celem takich wypowiedzi jest okazanie sprzeciwu wobec wykluczenia osób z ZA i forma oddolnych działań skierowanych na oswojenie z zespołem Aspergera. Właśnie w takim kontekście, wyraża się istota wspólnotowości właściwa opisywanemu środowisku:

Celem komunikowania jest poprawa współdziałania, a nie poprawa porozumienia, gdyż pojęcie porozumienia obciążone jest subiektywizmem, poziom wzajemnego porozumienia jest obiektywnie niesprawdzalny, bezpośrednio nieobserwowalny. Intencją współdziałania może być realizacja wspólnego przedsięwzięcia lub realizacja celu odrębnego dla każdego z użytkowników procesu komunikowania się, takiego jednak, który wymaga jakiejś formy akcji z drugiej strony. (Nęcki, 1996, s. 109)

Przyjmując takie założenie, można zauważyć, że w analizowanych wypowiedziach doszło do wymiany komunikatów pomiędzy zbiorowościami, choć struktura wypowiedzi wskazuje na narrację jednej osoby. Jedną ze zbiorowości jest środowisko osób z ZA, drugą stanowi społeczność spoza środowiska. Ta perspektywa zbiorowa jest charakterystyczna dla medium, jakim jest sieć internetowa, sprzyjająca integracji i umożliwiająca zmiany społecznych przekonań.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Dykcik, W. (Red.). (1998). *Pedagogika specjalna*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- [2] Nęcki, Z. (1996). Typologia pragmatyczno-kontekstowa - Awdziejew i Nęcki. W Z. Nęcki, *Komunikacja międzyludzka* (ss. 100-133). Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu.
- [3] *Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Wroclawskiego*. (2021). Aspergerowiec. nowewyrazy.pl/haslo/aspergerowiec.html
- [4] Pęzik, P. (2020). Budowa i zastosowania korpusu monitorującego MoncoPL. *Forum Lingwistyczne*, 7(7), 133-150.
- [5] Piątkowski, Ł. (2018). Zastosowanie analiz korpusowych w badaniach leksyko-gramatycznych. Perspektywa porównawcza niemiecko-polska. *Zeszyty naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ, Nauki humanistyczne*, 21(2), 131-150.
- [6] Piekot, T. (2008). *Język w grupie społecznej. Wprowadzenie do badań socjolektów*. Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Angelusa Silesiusa.
- [7] Przybylska, R. (2020). Kolokacje a analiza semantyczna wyrazu. *LingVaria*, 15(2(30)), 43-51.
- [8] Słownik języka polskiego online. (n.d.). *Aspergerowiec*. <https://sjp.pl/aspergerowiec>
- [9] Słownik języka polskiego online. (n.d.). *Aspi*. <https://sjp.pl/aspi>

SCENICZNA ADAPTACJA ZBRODNI I KARY W UJĘCIU WAJDY ORAZ ŚMIGASIEWICZA. PODOBIENSTWA I RÓŻNICE

Magdalena Karlikowska-Pąsiek

Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych, Uniwersytet Jagielloński
ul. Gołębia 24, 31-007 Kraków

E-mail: magdalena.karlikowska@uj.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1716-9745>

ABSTRAKT

Cel. Celem badań było prześledzenie scenariuszy adaptacji teatralnych powieści *Zbrodnia i kara* w reżyserii Andrzeja Wajdy i Waldemara Śmigasiewicza oraz wskazanie podobieństw i różnic pomiędzy badanymi tekstami.

Metody. W pracy zostały przeanalizowane i porównane ze sobą dwa odrębne scenariusze teatralne scena po scenie, aby ukazać i omówić podobieństwa i różnice w budowie przedstawienia pod względem przekładu dzieła literackiego na dzieło sceniczne.

Wyniki. Analiza wykazała, że oba scenariusze są zbudowane na podstawie trzech naprzemiennych dialogów Raskolnikowa z Porfirym oraz Raskolnikowa z Sonią. Obie adaptacje teatralne skupiają się na kondycji psychicznej zbrodniarza tuż po dokonaniu zbrodni oraz na pytaniu dlaczego Raskolnikow zabił? Różnice w scenariuszach wynikają po pierwsze, z doboru przez reżyserów bohaterów drugoplanowych. Po drugie, z powodu epizodów, które występują pomiędzy dialogami Raskolnikowa z Porfirym oraz Raskolnikowa z Sonią.

Wnioski. W badaniu zostały wzięte pod uwagę jedynie podobieństwa i różnice w konstrukcji warstwy tekstowej wymienionych adaptacji. Tak, aby zrozumieć, jakie idee i symbole utworu *Zbrodnia i kara* chciał przekazać widzowi Wajda a jakie Śmigasiewicz. Nie były badane rozwiązania sceniczne, takie jak: gra aktorska, scenografia, kostiumy, światła, oprawa muzyczna i inne środki wyrazu.

Słowa kluczowe: Dostojewski, Zbrodnia i kara, Wajda, Śmigasiewicz, teatr, Polska, Rosja, Kraków

Stage adaptations of *Crime and Punishment* by Wajda and Śmigasiewicz. Similarities and differences

ABSTRACT

Aim. The aim of this study was to trace the scenarios of theatrical adaptations of the novel *Crime and Punishment*, directed by both Andrzej Wajda and Waldemar